

APPELS EN PEREN, *APPLES AND ORANGES*.

Twee problemen van vergelijkend onderzoek en hun oplossing.

Oratie, Vrije Universiteit, uitgesproken 19 december 2002.

DAMES EN HEREN,

‘Appels en peren’ is in het Nederlands een uitdrukking die we bezigen om aan te duiden dat twee zaken met elkaar onvergelijkbaar zijn. Wanneer men in het Engels hetzelfde wil zeggen, heeft men het over ‘*apples and oranges*’. In deze oratie wil iets vertellen over de mogelijkheden en moeilijkheden van het vergelijkend onderzoek, met name onderzoek dat vergelijkt tussen samenlevingen, zoals ik mij voor de komende jaren heb voorgenomen.

Een van de problemen die we daarin tegenkomen is dat van de vergelijkbaarheid van metingen, waarover uit de titel van mijn redevoering al blijkt dat letterlijke vertaling niet altijd een garantie is voor goede vergelijkbaarheid. Het probleem van vergelijkbare meting vormt het eerste vraagstuk dat ik vandaag met U wil doornemen.

Het tweede probleem van vergelijkend onderzoek is het zogenaamde vrijheidsgradenprobleem, dit is de vraag of je wel iets kunt leren uit de vergelijking van een beperkte hoeveelheid eenheden, zoals we dat in internationaal onderzoek ter beschikking hebben.

Vergelijkend onderzoek

Wat is nu vergelijkend onderzoek en waarom willen we eigenlijk vergelijkend onderzoek doen? ‘Vergelijkend onderzoek’ is op zichzelf een zinledige term. Alle onderzoek is namelijk in mijn ogen op de een of andere manier vergelijkend. Meestal is dat expliciet doordat we mensen met verschillende kenmerken en uitgangssituaties vergelijken. Soms is het ook impliciet, zoals in het geval van een *single case-study*, waarin we maar één geval onderzoeken, maar dit geval toch steeds zien tegen de achtergrond van hypothetische of werkelijke andere gevallen.

Ik doel met de term vergelijkend onderzoek alleen maar op vergelijkingen die betrekking hebben op de grotere samenlevingen waarin de individuele personen worden aangetroffen. Cross-nationaal vergelijkend onderzoek dient echter niet beperkt te worden tot het op één tijdstip vergelijken van nationale samenlevingen, uitdrukkelijk wil ik daaronder ook verstaan het historische, op meerdere tijdstippen vergelijken van een veranderende nationale samenleving. Ook wanneer Nederland nu met Nederland vroeger vergelijken, is er sprake van nationaal vergelijkend onderzoek.

Zulk vergelijkend onderzoek heeft zijn eigen nukken en problemen, maar ook zijn specifieke nut en waarde. Ik ga eerst kort in op het specifieke nut, het waarom van het verrichten van dit type onderzoek. Het grotere gedeelte van deze bijdrage gaat evenwel over de nukken en problemen en de oplossingen die ik daarvoor zie. Maar voordat ik dat doe neem ik U mee naar het onderwerp van het vergelijkend onderzoek, namelijk het onderzoek naar statusverwerving.

HET ONDERZOEK NAAR STATUSVERWERVING

Zoals sommigen van U al weten, ben ik naar de VU gekomen om daar mijn vergelijkend onderzoek naar sociale stratificatie en sociale mobiliteit voort te zetten. Laat ik daarom eerst uitleggen om wat voor soort vraagstukken dit onderzoek draait, welke concrete probleemstellingen zich daarbij voordoen en welke moeilijkheden we daarbij kunnen verwachten. Op basis daarvan kan ik dan wat meer zeggen over het vergelijken van samenlevingen wat dit betreft.

Onderzoek naar sociale stratificatie is onderdeel van onderzoek naar ongelijkheid van verdelingen. In samenlevingen, kleine zowel als grote, loopt het over het algemeen zo af dat niet ieder een gelijk aandeel krijgt in de verdeling van lasten en lusten. Integendeel, sommigen krijgen veel, andere krijgen weinig en het is interessant en belangrijk om uit te zoeken wie wat krijgt en waarom. Bij verdelingsproblematiek gaan *Uw* gedachten misschien in eerste instantie uit naar de vermogens- en inkomensverdeling: waarom zijn sommige mensen rijk en andere arm? *Sociologen* denken bij verdeling echter niet eerst aan de materiële uitkomsten van maatschappelijk verdelingsprocessen, maar aan immateriële uitkomsten. De klassieke sociologische verdelingsvraag betreft de verdeling van aanzien of prestige: wie kijkt er tegen wie op, wie heeft voor wie verachting en wie wil met elkaar omgaan en wie mijden elkaar?

Aanzien of prestige kun je op verschillende manieren in kaart brengen, maar binnen de stratificatiesociologie heeft één indicator ervan de overgrote aandacht gekregen: de vraag naar maatschappelijk aanzien wordt verbonden met de aanzien die beroepsbeoefenaren in onze samenleving genieten.

De studie van sociale stratificatie laat zich het gemakkelijkst stapsgewijs introduceren aan de hand van een model van het verdelingsproces van

beroepsstatus dat is het begin van de jaren zestig is voorgesteld door de Amerikaanse sociologen Blau & Duncan. Het eerste element van het Blau en Duncan model is de verdeling van beroepsstatus zelf.

BEROEP

Vragen die zich over het beroep als zodanig laten stellen betreffen hoe je beroepen zodanig kunt indelen dat je hiermee ongelijkheid in achting of afkeer, of andere vormen van ongelijkheid kunt afmeten. Het antwoord van de sociologie op deze vraag is het construeren van beroepenladders op basis van enquêtes waarin beroepen van hoog tot laag worden geordend. Aan het resultaat kan iedereen zien hoe hij – wanneer beroepsuitoefening het criterium is – er maatschappelijk voorstaat.

Er zijn echter vele andere vragen te stellen over de meting van beroep. Voor de hand liggende probleemstellingen zijn of en in welke mate het beroep werkelijk representatief is voor of dominant is onder andere mogelijke vormen van ongelijkheidsmetingen, zoals het inkomen, persoonlijke reputatie, welzijn of wat dan ook. Gegeven dat het aanzien van beroepen veelal wordt afgemeten aan wat anderen ervan vinden is het een belangrijke vraag of we het er met zijn allen wel over eens zijn wat aanzienlijk en wat een minder aanzienlijk beroep is. Die vragen hebben in de onderzoeksliteratuur de volgende beantwoording gekregen. Het beroep kan inderdaad beschouwd worden als de centrale dimensie van sociale ongelijkheid, als je weet van personen wat ze voor de kost doen of gedaan hebben, weet je een heleboel meer over hen. Het antwoord op de consensusvraag is dat er buitengemeen veel consensus is over de status van beroepen, het doet er eigenlijk niet toe aan wie je het vraagt.

Als we nu naar de vraag overgaan hoe mensen in een bepaald beroep terecht komen, dan is het meest interessante antwoord in de sociologie op deze vraag dat er een neiging bestaat om in de voetsporen van de vader te treden. Dit kunnen we beschouwen als de tweede stap in het statusverwervingsmodel.

VADERS BEROEP

BEROEP

Het bestuderen van relatie tussen beroep vader en beroep zoon heet ook wel de studie van intergenerationele of sociale mobiliteit, zo u wilt de studie van sociale stijging en daling en wordt in Nederland al bijna vijftig jaar beoefend. Het bestuderen van sociale mobiliteitspatronen leert ons niet alleen iets over hoe mensen in bepaalde beroepen terecht komen, het leert ons eigenlijk nog meer hoe sociale groepen gevormd worden. Als er groepen bestaan waarin de neiging om in vaders voetsporen te treden veel groter is van anderen, kunnen we zeggen dat de samenleving in dit opzicht gesloten is: er zijn sociale groepen waar je niet zo gemakkelijk in of uit komt.

Het eerdere onderzoek naar sociale mobiliteitspatronen heeft vele stabiele conclusies opgeleverd. Belangrijk zijn onder meer de constatering dat er een tamelijk sterke relatie tussen vaders beroep en beroep van kinderen bestaat, maar ook dat deze verschilt tussen beroepsgroepen. Overdracht is veel sterker voor beroepen waarin bezit een grote rol speelt, en heel gering bij laag in aanzien staande beroepen. Een belangwekkender constatering is verder dat ook als je niet in vaders voetsporen treedt, je vaders beroep toch nog veel uitmaakt in wat voor beroep je dan wel terecht komt: beroepen zijn niet alleen ten opzichte van elkaar afgesloten, maar hebben een bepaalde afstand ten opzichte van elkaar hebben die je kunt gebruiken om te voorspellen in welk beroep men wèl terecht komt, als men sociaal mobiel is. Deze afstand laat zich bovendien zonder veel verlies van informatie uitmeten in een eendimensionale ruimte, dat wil zeggen

ze laat zich voorstellen als een ladder waarin je van boven naar beneden kunt en omgekeerd, en waarop geen zijwaartse sprongen bestaan.

Een derde stap in het onderzoek naar sociale stratificatie en sociale mobiliteit krijgen we wanneer we ons afvragen hoe vaders en zonen het in hemelsnaam voor elkaar krijgen om zo dicht bij elkaar in de buurt te blijven. Tot beroepen wordt men in onze samenleving immers zelden toegelaten op basis van wat vader deed voor de kost. Integendeel, we moeten vaak een diploma hebben om tot een beroep te worden toegelaten. We moeten het model dus uitbreiden met de betekenis die opleiding in het verdelingsproces heeft. We kunnen dit in eerste instantie als volgt voorstellen:

OPLEIDING

VADERS BEROEP

BEROEP

En als we ons realiseren dat niet alleen individuen een opleiding hebben, maar ook hun vaders, kunnen we gelijk een vierde variabele aan het model toevoegen:

VADERS OPLEIDING

OPLEIDING

VADERS BEROEP

BEROEP

We hebben hiermee een belangrijke stap gedaan, want we zijn overgegaan van een bivariate voorstelling en vraagstelling overgegaan op een multivariaat model dat aanzienlijk genuanceerdere vragen mogelijk maakt dan de enkelvoudig relatie tussen iemands beroep en het beroep van diens vader.

Een belangrijke reden waarom personen wat betreft beroep vaak in de buurt van hun vader terecht komen is dat het beroep van de vader weer op zijn beurt bepaalt of je al dan niet een hoog schooldiploma verkrijgt. De intergenerationele overdracht van beroepsstatus is deels *indirect*, via het schoolsysteem. Maar, zo moeten we eraan toevoegen, niet alle overdracht van beroepsstatus verloopt langs deze indirecte weg, er zijn ook vormen van overdracht die buiten dit mechanisme om gebeuren. Veel mensen met een vader met een goed beroep komen toch goed terecht, ook al hebben ze het op school niet zo goed gedaan. En het beroep van je vader blijkt soms toch nog een maatschappelijke belemmering, ook al heb je het heel goed gedaan op school.

Op dit punt zijn er in Uw hoofd waarschijnlijk verschillende vragen opgekomen, die ik hier niet genoemd heb. Een voor de hand liggende vraag is bijvoorbeeld of het wel steeds iemand vader is die de overdracht van status binnen families bepaalt. Mensen hebben toch ook een moeder en doet die er dan helemaal niets toe? En die seksenutrale ‘personen’ zijn mannen en vrouwen: trekken die zich allebei evenveel van hun vader aan? Of is het: ‘zo vader, zo zoon, zo moeder, zo dochten’? Dit zijn belangwekkende vragen en ze worden ook door het stratificatie-onderzoek beantwoord, maar ik ga er hier verder aan voorbij.

Deze laatste stap ontstaat doordat in onderzoek geconstateerd is dat de overdracht van beroepsstatus tussen ouders en kind in belangrijke mate plaatsvindt aan het begin van de beroepsloopbaan, en dat zulks ook in belangrijke mate geldt voor het gemak of last dat je hebt van je opleiding. Naar je diploma’s en schoolprestaties wordt vooral gevraagd bij je eerste sollicitatie, en als je vader je een kontje geeft, is dat vooral bij het eerste beroep, bij volgende stappen word je met name geselecteerd op basis van je prestaties die je in eerdere beroep hebt. In deze volgende stap ziet het gehele model nu als volgt uit:

VADERS OPLEIDING OPLEIDING

VADERS BEROEP EERSTE BEROEP BEROEP

Deze uitbreiding geeft weer aanleiding tot een reeks van mogelijke vragen die ik nu korthedshalve oversla, maar in mijn eerder onderzoek naar mobiliteit uitvoerig aan de orde komen.

Het aardige aan het statusverwervingsmodel is nu dat je de verschillende invloed daarin met behulp van statistische analyse in getallen kunt uitdrukken. Deze getallen of parameters van het model drukken uit of een invloed sterk of zwak is. Ik leg U even voor de getallen die Blau & Duncan in 1962 in de Verenigde Staten vonden, hoe het voor Nederland eruit zag toen ik met dit onderzoek begonnen, rond 1980, en hoe het er nu rondom 2000 voor staat. We hebben er nu geen tijd voor om de getallen te bestuderen, maar ze verschillen zowel tussen Nederland als de Verenigde Staten, als tussen Nederland 20 jaar geleden, en Nederland nu. Ze laten zien dat Nederland in 1980 in veel opzichten geslotener was dan de VS, maar dat dat in 2000 niet meer het geval was.

Kort gezegd komt mijn onderzoeksagenda voor de komende jaren er nu op neer dat ik deze getalletjes wil bepalen voor zoveel mogelijk landen en tijdstippen, en ik verwacht dat voor elkaar te kunnen krijgen voor een stuk of vijftig landen gedurende de laatste vijftig jaar van de twintigste eeuw. Ik verwacht dat deze getallen zullen variëren tussen landen en tijdstippen en wil verklaren hoe en waarom ze variëren.

VERGELIJKENDE VRAGEN

Dames en heren, ‘appels en peren’ was hier het onderwerp en nu heb ik U ineens meegenomen naar het model van het klassieke proces van statusverwerving. Daarmee lijk ik wellicht op een zijspoor beland, maar dat is toch maar schijn, want het dient allemaal als opstap om vergelijkingsvragen te introduceren. Die heb ik tot nu toe vermeden, maar ze laten zich nu gemakkelijk stellen. Ik geef U een aantal voorbeelden, weer langs de lijn van het model.

- Akkoord, laat het zo zijn dat individuen in een samenleving allemaal ongeveer hetzelfde denken over het aanzien van beroepen, maar is dat ook zo wanneer we tussen samenlevingen vergelijken: staan in Nederland de notarissen bijvoorbeeld niet in hoger aanzien dan in Amerika? Was het beroep van onderwijzer er vroeger een met hoog aanzien, en is het tegenwoordig niet in aanzien gedaald?
- Akkoord, laat het zo zijn dat beroepsverwerving afhangt van het beroep van de vader, maar is dit tegenwoordig wel in dezelfde mate het geval als vroeger het geval was?
- Ja, ja, opleiding is de belangrijkste manier waarop ouders het sociaal-economisch lot van hun kinderen bepalen, maar dat is toch niet altijd en overal het geval? In Nederland was dat misschien vroeger zo, maar tegenwoordig is de invloed van het milieu van herkomst toch veel minder sterk?
- OK, de overdracht van beroepen zal wel grotendeels beslist worden aan het begin van de beroepsloopbaan, maar daarin verschillen landen toch. In Duitsland heb je een hevig selectie naar opleiding bij elk beroep en zul je toch zien dat beroep vader noch opleiding van de persoon zelf weinig verschil meer maakt.
- Etc.

Dit zijn alle vergelijkingskwesties, ze verwoorden veronderstellingen over hoe patronen van statusoverdracht tussen samenlevingen verschillen. Merk op dat je deze vergelijkingen tussen samenlevingen in twee richtingen kunt maken: (A) Je kunt *veranderings- of trendvragen* stellen: hoe was het vroeger, en hoe is het nu? (B) Je kunt *verschilvragen* stellen, hoe is het hier en hoe is het daar?

Waarom stellen we zulke vergelijkingsvragen, wat kunnen we uit het antwoord leren?

Het nut van zulke vragen lijkt me haast vanzelfsprekend. Uit vergelijkingen tussen samenlevingen kunnen we leren hoe kenmerken van die samenlevingen processen in die samenlevingen beïnvloeden. Een voor de hand liggende veronderstelling is dat vroeger de samenlevingen veel meer gesloten waren dan tegenwoordig het geval is. Aanzienverschillen tussen beroepen zouden kleiner zijn geworden en de geslotenheid van beroepsklassen ten opzichte van elkaar zijn afgenomen. Er zijn voor deze verwachting een aantal redenen aan te voeren die haar min of meer aannemelijk maakt. Zo kan men verwijzen naar overheidsingrijpen als een conditie: de toegang tot het onderwijs is minder gesloten geraakt en er zijn maatregelen genomen om de toegang voor kinderen van alle rang en stand open te stellen. Ook in personeelsselectieprocedures zijn andere normen en waarden van kracht geworden. Niet langer telt of je wel geleerd hebt met mes en vork te eten en je stropdas op de juiste wijze kunt knopen, en steeds meer hoe je je best gedaan hebt op school of in eerder werk. Waar ik nu denk dat de sleutel tot verschillen tussen samenlevingen ligt, is hoe ze hun onderwijsstelsel georganiseerd hebben, met name in hoeverre het onderwijsstelsel vroeg en veel differentieert tussen leerlingen. Of dat waar is, kunnen we alleen maar uitvinden door samenlevingen met verschillende onderwijsstelsel met elkaar te vergelijken.

Dan volgt nu de vraag hoe we het vergelijkend onderzoek het beste kunnen uitvoeren. Welke problemen doen zich daarbij voor en hoe kunnen we ze oplossen?

VERGELIJKBAARHEID VAN METINGEN

Het eerste probleem van vergelijkend onderzoek van samenlevingen zijn we in de inleiding al tegengekomen en bestaat uit het appels en peren probleem zelf: hoe kunnen we weten of waarnemingsinstrumenten die in een samenleving goed werken, in een andere samenleving op dezelfde manier werken? Hoe kun je bijvoorbeeld weten dat beroepen in verschillende samenlevingen op dezelfde manier naar aanzien worden ingedeeld? Als duizend Nederlanders zeggen dat ‘hoogleraar’; hun wel een goed beroep lijkt, en duizend Amerikanen zeggen hetzelfde, hoe kunnen we er dan zeker van zijn dat ze precies hetzelfde bedoelen? En wat kunnen we concluderen als dat beroep in het Nederlands hoogleraar heet, maar in Amerika ‘university professor’ en in termen van het universitaire rangenstelsel heel wat gemengder is opgebouwd? Wie een vergelijking wil maken tussen de beroepsstatus van individuen in verschillende sociale systemen, zal op zoek moeten gaan naar een vergelijkingsmaatstaf, indelingen en ijkpunten die in die samenlevingen geldig zijn.

Grootste gemene deler

Een veel gebruikte strategie van het vergelijkbaar maken van meetinstrumenten tussen verschillende contexten is die van het zoeken naar de grootste gemene deler. Gegeven het vaak ingewikkelde aanbod van voorliggende opleidings- en beroepstitels zoekt men naar een zodanige vergroving van de classificatie, totdat categorieën ontstaan die met alle voorliggende nationale indelingen consistent is. Een eenvoudig voorbeeld zou betrekking hebben op leeftijd. Stel, we willen

drie onderzoeken met elkaar vergelijken waarin drie manieren met leeftijd is omgegaan:

- In het eerste onderzoek is de leeftijd gemeten als een continue variabele.
- In het tweede onderzoek is gebruik gemaakt van een indeling in vijf jaren.
- In het derde onderzoek is gebruik gemaakt van een indeling in tien jaren.

De keuze van een gemeenschappelijke meeteenheid dringt zich in dit verband gemakkelijk op: deel de leeftijden in alle drie onderzoeken in naar groepen van 10 jaar breed; deze grootste gemene deler [GGD] garandeert volledige vergelijkbaarheid. *Dit nu is de verkeerde weg.*

De redenen waarom de GGD strategie de verkeerde weg is, laten zich gemakkelijk bedenken.

Ten eerste is er verlies aan informatie. Nu zal dat in het voorliggende geval niet groot zijn, maar in beginsel geeft meer detail in de meting meer informatie en het is zonde deze vanwege de vergelijkbaarheid te verliezen. We zouden liever toe willen naar een strategie die de beste gegevens intact laat en de slechtere gegevens naar het betere niveau opkrikt.

Ten tweede is het duidelijk dat de GGD strategie niet alleen naar een beetje informatievermindering leidt, maar uiteindelijk uitmondt in verlies van alle informatie, in het bijzonder naarmate we over meer informatie beschikken! Zouden we een vierde databestand hebben waarin alleen maar gemeten hebben of mensen boven of onder de 40 zijn, dan kan zo'n situatie al ontstaan. Herschalen we de leeftijdsdata naar geboortecohort, dan zal bij wisselende jaren van survey er geen GGD meer te vinden zijn. Kortom: de GGD strategie leidt naar de duivel.

Vergelijking door gemeenschappelijke schaling

Hoe moet het dan wel? Het alternatief laat zich aan de hand van de leeftijd gemakkelijk voorstellen. Dat is de strategie van *gemeenschappelijke schaling*. We kunnen de leeftijden ook vergelijkbaar maken door de grovere gegevens te herschalen, bijvoorbeeld naar hun categoriemiddens. De schaal die dan ontstaat heeft vervolgens dezelfde meeteenheid in alle bestanden.

Heeft een leeftijdvariabele ingedeeld in vijf categorieën wel hetzelfde statistische onderscheidingsvermogen als eentje met 50 categorieën? Dat is een belangrijke vraag. In vergelijkend onderzoek zullen we vaak de vraag stellen hoe sterk een verband is in de ene, dan wel in een andere context. Zijn in de ene context de variabelen grof gemeten, en in de andere niet, dan ligt het voor de hand dat de gedetailleerde data sterkere verbanden zullen opleveren dan de grove. Het is voor deze strategie nuttig een schatting te maken hoe groot het effect van vergroving op het te bestuderen statistisch verband en op basis daarvan een correctiefactor in te bouwen. Gelukkig is dit met moderne statistische modellen zo'n correctie gemakkelijk door te voeren.

Als je probeert zo'n correctiefactor te schatten, dan kom je tot een belangrijk resultaat. Het blijkt dat vergroving van de gebruikte categorieën helemaal niet zoveel uitmaakt voor de resultaten die je behaalt. Eenvoudig gezegd komt het erop neer dat je eigenlijk niets merkt van vergroving als je boven vijf categorieën blijft. En als je meer vergroot dan dat begint dat je resultaten wel merkbaar aan te tasten, maar lang niet zoveel als je wellicht zou denken. Als je mensen onderscheidt in twee groepen van jong en oud, leidt dit tot een verval van onderscheidingsvermogen tot ongeveer 80%, dat vind ik helemaal niet zoveel. Je zou deze conclusie zo kunnen samenvatten dat in de kwantificerende

sociologie alleen maar tot vijf geteld behoeft te worden, “1-2-3-4-veel” is al genoeg.

Nu is het bij leeftijd allemaal nog tamelijk eenvoudig, maar hoe werkt het bij opleiding en beroep, de bestanddelen van het statusverwervingsmodel?

Bij beroepen lijkt de situatie oneindig veel ingewikkelder dan bij leeftijd en dat is ook zo. Er zijn veel meer onderscheidbare beroepen dan leeftijden. Beroep is een van de weinige sociologische variabelen waarvoor geen bevredigende voorgevormde categorieën bestaan. In serieus onderzoek wordt doorgaans een open vraag naar het beroep gesteld, waarbij aangedrongen wordt op zoveel mogelijk antwoord. Deze informatie dient vervolgens gecodeerd te worden, dat wil zeggen in vaste aanduidingen te worden ondergebracht. Op dit punt worden we geholpen door het bestaan van standaard beroepenclassificaties, waarin de antwoorden van eerdere metingen systematisch gegroepeerd en opgesomd staan, maar waarin nog zeer veel detail wordt onderscheiden. Een beetje beroepenclassificatie heeft tussen de 500 en 2000 van zulke beroepsaanduidingen, en ik verzeker u dat het nog een heel werk is om de meest aannemelijke codering te vinden. Als resultaat heb je dan de beroepencode, een viercijferig getal dat aangeeft of U automonteur, onderwijzeres of socioloog bent.

In de stappen tussen het werkelijke beroep van de respondent, dat wat de ondervraagde daarover vertelt of opschrijft en wat de codeur tenslotte er van maakt, is zeer veel gebeurd, waarvan we het meeste als informatieverlies kunnen beschouwen. Vervolgens moeten we van nog de beroepenclassificatie naar sociologisch kenmerk vertalen, er dient aan het beroep een statusscore worden toegekend, of ze moeten worden opgedeeld in een beperkt aantal klassen die we met zijn allen kunnen begrijpen, zoals arbeiders, kleine middenstand of

hoofdarbeiders. Hoewel ik U in het begin verteld heb dat onder de bevolking een tamelijk stabiele voorstelling bestaat over wat een goed beroep is en wat niet, verschillen sociologen merkwaardigerwijs onder elkaar heftig van mening hoe ze die consensus in kaart moeten brengen. Zo is er een veelheid van indelingen en schalen in omloop en iedereen heeft daarin zijn eigen voorkeuren.

Kortom aan de metingen van beroepsstatus zitten nogal wat haken en ogen, maar dat was mijn onderwerp hier eigenlijk niet. De vraag die ik hier met U wil behandelen is hoe het zit met de vergelijkbaarheid van beroepsmetingen, wanneer je Nederland anno nu met 30, 50 of 100 jaar geleden vergelijkt, of wanneer je Nederland vergelijkt met België, de Verenigde Staten of China. In al die landen spelen dezelfde problemen met beroepencoderingen, maar natuurlijk niet telkens op dezelfde manier. Ieder land heeft niet zijn eigen beroepenverdeling, maar die worden ook nog eens ingedeeld in een eigen gedetailleerde beroepenclassificatie, die niet op elkaar zijn afgestemd. In historisch perspectief heb je hetzelfde probleem: vroeger had je niet alleen andere beroepen, maar ook andere beroepenclassificaties, die worden namelijk elke 10 of 20 jaar herzien om de veranderingen bij te houden.

Het lijkt een hopeloze opgave om tot een vergelijkbare meting te komen, maar dat is het toch niet. Sterker nog, ik geloof dat het probleem al goeddeels is opgelost en bovendien dat ik daaraan zelf significant heb bijgedragen. De oplossing van de problemen begint bij het ontstaan van een internationale standaard classificatie van alle mogelijke beroepen en hieraan is door statistici van nationale statistische bureaus en het International Labour Office gewerkt sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw. De International Standard Classification of Occupations [ISCO] is inmiddels in drie opeenvolgende versies verschenen en bevat standaard omschrijvingen van enige tienduizenden beroepen die in ca. 500 vaste categorieën zijn opgedeeld. Als iedereen deze

classificatie zou gebruiken om beroepen in te delen, waren we al een eind verder, maar helaas is dat nog niet zo. Nationale statistische bureaus als het CBS, maar ook individuele onderzoekers geven toch vaak nog de voorkeur aan eigen nationale classificaties, omdat ze daarmee vertrouwd zijn en menen dat die beter past bij de nationale situatie. Een deel van dit gebrek aan vertrouwdheid zit hierin dat bij nationale classificaties veelal standaard afleidingen bekend zijn, maar dat lange tijd voor de international standaard classificaties niet.

Juist op dit punt heb ik geprobeerd in eerder onderzoek een bijdrage te leveren, namelijk door samen met mijn Amerikaanse collega Donald Treiman – van wie het initiatief overigens afkomstig is --, standaard afleidingen te construeren van prestigeladders, sociaal-economische lagen of klassen. Het effect van het aanbieden van deze schalen aan de onderzoekerswereld is behoorlijk groot, je ziet aan de citaties van ons werk dat het steeds meer gebruikt wordt. In steeds meer internationale, maar ook nationale onderzoeksprojecten zie je dat ISCO de standaard van beroepencodering aan het worden is.

Maar het werk zit niet alleen in het coderen van nieuwe informatie, er is ook een enorme hoeveelheid informatie opgeslagen in reeds gecodeerde surveys, waarin een veelheid van al dan niet gedetailleerde beroepsclassificaties gebruikt is. Treiman en ik hebben ons er in de afgelopen 15 jaar op toegelegd optimale vertaalsleutels te verzinnen voor deze beroepenclassificaties in bestaande surveys, zogenaamde conversies. Voor vele tienduizenden beroepsaanduidingen hebben we de meest adequate categorie in ISCO gevonden en ons gaat daarbij geen zee te hoog. Hoe bijzonder of hoe onbegrijpelijk een beroepsaanduiding uit Polen, China of Nederland ook is, we hebben er een internationale vertaling voor gekozen, veelal in overleg met lokale deskundigen of verwerking van eerdere resultaten. Het resultaat van onze sessies is dat er nu enige honderden

conversies ter beschikking zijn van nationale of zo maar uitzinnige beroepenclassificaties in de ISCO internationale standaard.

Conversies maken is één ding, maar uitmaken of het een beetje klopt is een tweede. Treiman en ik hebben ook methodenkritisch onderzoek gedaan. Zoals ik U al verteld hebt, is een oude conclusie van het stratificatie-onderzoek de immense stabiliteit van beroepenladders in de hoofden van mensen. Bovendien blijkt uit de verliesfunctie voor aggregatiefouten dat veruit de meeste informatie behouden blijft in grove verdelingen. Als dat zo is, dan moeten onze conversies ook niet tot veel informatieverlies leiden, en dat is ook zo. Bij een tweetal gelegenheden waren we in staat een verliesfunctie voor door ons toegepaste conversies te bepalen. In één voorbeeld konden we een vergelijking maken tussen statusverwervingsmodellen voor vijf landen, eerst gevat in locale, nationale termen, en eenmaal gevat in onze internationaal gestandaardiseerde meetinstrumenten. Het resultaat was zeer bemoedigend, de door ons gestandaardiseerde modellen lieten gemiddeld hoge parameters zien dan die van met de locale meetinstrumenten, hetgeen eigenlijk niet kan.

Bij de internationale harmonisatie van beroepen hebben we dus al flink veel vooruitgang gemaakt, en ligt de verdere onderzoeksagenda wat mij betreft voor de hand. Het blijven volgen en harmoniseren van nationale codes aan de internationale standaard en het blijven aanbieden van eerder geconstrueerde conversies en afleiding zullen me nog wel even bezighouden. Het methodologische onderzoek dient verder te worden uitgediept.

Opleidingen

Lijkt de situatie met beroepencoderingen hopeloos, maar is er in feite veel vooruitgang gemaakt, bij opleidingen ligt de zaak omgekeerd. Het probleem van

een internationaal vergelijkende opleidingsschaal lijkt gemakkelijk, maar hier moet nog erg veel werk gebeuren en het is misschien wel ingewikkelder dan het op het eerste gezicht lijkt.

Opleiding verschillen van beroepen doordat ze over het algemeen voorgecodeerd kunnen worden gevraagd. In Nederlands vragenlijstonderzoek naar sociale mobiliteit krijgt U een rijtje voorgelegd van 8 à 10 opleidingscategorieën, reikend van 'niet afgemaakt basisonderwijs' tot 'universiteit afgemaakt', of een 'post-universitaire opleidingen'. Ondervraagden hebben er meestal niet veel moeite mee te zeggen welke opleiding zij zelf, hun ouders, of hun partner hebben genoten. Ze gaan daarbij veelal af op de hoogst afgemaakte opleiding, daarbij al dan niet door de vragenlijst geïnstrueerd. Op het eind heb je een keurig antwoord waarmee je zo aan de slag kunt in statistische analyses. Onder deze bedriegelijke eenvoud ligt een wirwar van problemen die ik hier niet ga behandelen. De vraag hier betreft met name hoe opleidingsindeling tussen verschillende landen en tijdstippen met elkaar vergelijkbaar te maken zijn. Op dit punt is de wirwar pas echt compleet, want daar waar veranderingen in opleidingssystemen binnen een land nog gepaard gaan met beschrijving van de verschillen (vanwege voorlichting), is er nauwelijks vergelijking van diploma's tussen landen. Grensverkeer van gediplomeerden nog steeds maar een beperkt fenomeen. Commissies die zich buigen over de vergelijkbaarheid van diploma's leveren geen standaard wisselkoers op.

Opleidingssystemen hebben namelijk de eigenaardigheid nogal tussen landen te verschillen en het is behoorlijk moeilijk om daarover volledige documentatie te krijgen. De vergelijkingen laten zich het gemakkelijkst maken tussen zaken als leerplichtige leeftijden of de leeftijd van overgang tussen algemeen basisonderwijs en gespecialiseerd voortgezet onderwijs. In Nederland gaat sinds

jaar en dag een kind op 12-jarige leeftijd van basisschool naar voorgezet onderwijs, in Duitsland gebeurt dat op 10-jarige leeftijd en in de Scandinavische landen gebeurt dat op 15-jarige leeftijd. Sinds de invoering van de brugperiode onder de Mammoetwet komen Nederlandse kinderen na die overgang terecht in een min of meer algemene opleiding waarin ze allemaal ongeveer dezelfde lesstof krijgen – er wordt dan nog niet gedifferentieerd tussen havo en vwo, maar vaak al wel tussen mavo en havo. In sommige gevallen kan zo'n brugperiode ontbreken, zich uitstrekken over slechts twee opleidingsniveaus, maar in andere gevallen dus de brugperiode twee jaar en gaat over alle schoolniveaus. Probeer maar eens een eensluidend oordeel te geven of het schoolniveau waarop een 15-jarige in Duitsland, Zweden of Nederland zit, nu hetzelfde is of niet. En dat is nu juist wat ik wil weten omdat ik verwacht tot daarin de sleutel ligt tot het verklaren van mobiliteitsverschillen tussen samenlevingen.

De makke van internationaal vergelijkend onderzoek naar opleidingsniveaus is in de eerste plaats dat er geen goede internationale classificatie van opleidingen bestaat, equivalent aan wat we voor beroepen wel ter beschikking hebben. De OECD verzorgt weliswaar de International Standard Classification of Education [ISCED], maar deze kan zich niet meten met de ISCO doordat ISCED zich slechts op een twintigtal landen betreft, alleen betrekking heeft op de opleidingssystemen die in een bepaald jaar (1997) in deze landen bestonden, de tekst ervan alleen met een vergrootglas te lezen is, en als je het eenmaal gelezen hebt, onvolledig en soms domweg fout blijkt te zijn. Aan de hand van ISCED kun je bijvoorbeeld moeilijk uitvinden hoe het Nederlandse MBO, waarin meer dan 30% van de bevolking het laatste of hoogste diploma heeft behaald, in elkaar zit. Evenmin kun je ermee uitvinden hoe het gymnasiumdiploma verschilt van een gewoon vwo-diploma. Niet echt heel erg bruikbaar dus. En dan gaat het

alleen nog maar over opleidingen die nu bestaan. Naar aanduidingen als hbs, vgl of handelsavondschool zoek je natuurlijk vergeefs.

Kom je er op de Nederlandse pagina's al niet uit, op andere pagina's is het al niet beter. Telkens wanneer ik met internationale collega's probeer uit te vinden hoe hun opleidingsstelsel in elkaar zit en we nemen het ISCED manual erbij, stijgt de verwarring in plaats van dat die afneemt.

De reden dat er voor internationale classificatie van opleidingen zo weinig goed materiaal voorhanden is, moet volgens mij niet worden teruggevoerd op gebrek aan inzet of competentie van OECD-zijde. Het komt gewoon doordat het moeilijk is, veel moeilijker dan het harmoniseren van beroepenclassificaties. Dat komt weer doordat het onderwijs een institutie is, een volledig door menselijke afspraken gegenereerd verschijnsel. Bij beroepen is dat tot zekere hoogte ook het geval, maar hierin steekt nog een stukje vrije natuur, doordat de arbeidsdeling tot stand is gekomen als reactie op universele technologische processen. Timmerman en metselaar zijn gescheiden beroepen en komen in alle landen al heel lang voor, niet omdat daar wetgeving of afspraken over zijn, maar omdat ze omgaan met een verschillend stukje techniek dat in verschillende landen op verschillende tijdstippen hetzelfde werkt. Bij opleidingen bestaat zoiets niet of in mindere mate, het is allemaal goed geregeld en juist daardoor zo door de war geraakt.

Gelukkig zijn er ook omstandigheden die de vergelijkende onderzoeker helpen. Een ervan is de stellige indruk dat ook bij opleidingen geldt dat meer detail niet altijd tot meer precisie leidt. Als je tien opleidingscategorieën hebt, heb je heel veel van alle differentiatie die van belang is voor statusverwerving wel te pakken, en met vijf niveaus kun je ook al aardig uit de voeten. Anders dan bij beroepen vinden veel onderzoekers dit ook, reden waarom het aantal in

onderzoek gemaakte onderscheidingen soms verrassend gering is. Dat is jammer voor het onderzoek naar de effecten van aggregatie, maar maakt het leven aan de andere kant weer veel gemakkelijker. Veel meer dan bij beroepen zitten de complicaties erin dat de aanduidingen in elk nieuwe survey andere zijn en grotendeels onbegrijpelijke als je niet in het land zelf bent schoolgegaan. Wat we dus kunnen doen – en dat ga ik in de komende tijd doen – is een database bouwen waarin aanduidingen van opleidingen de eenheid zijn en waar we zinvolle kenmerken van gediplomeerden aan toe kunnen voegen.

Als we alle aanduidingen van opleidingen geclassificeerd hebben (dat wil zeggen uitgemaakt hebben welke (ongeveer) met welke overeenkomt), komt de volgende taak, dat is ze uit te drukken in zinvolle sociologische variabelen. Zoals bij beroepen, is er onder sociologen opnieuw geen overeenstemming over hoe dat moet en ligt het veld open voor zinvolle voorstellen.

Er valt hier nog heel wat werk te verrichten en dit is in het bijzonder wat ik me voor de komende jaren heb voorgenomen: het opbouwen van een database van opleidingsaanduidingen dat onderzoekers kan helpen – mezelf voorop – om verantwoorde beslissingen te nemen hoe opleidingen tussen landen en tussen tijdstippen vergeleken kunnen worden. In die database zijn samengebracht de volgende bronnen:

- Inhoud van bestaande classificaties, zoals ISCED en zijn voorgangers.
- Register van opleidingsaanduidingen zoals die in de 40 landen in deze wereld waarin regelmatig survey-onderzoek plaatsvindt in vragenlijsten gebruikt worden en vroeger gebruikt zijn.
- Relevante kenmerken van de groepen abiturienten.

De output van zo'n database systeem zal zijn:

- Een eenduidige classificatie van alle voorkomende opleidingscategorieën.

- Een schaling van opleidingscategorieën in termen van relatief niveau en minimale duur.

Bij dit alles wil ik het systeem van vergelijkbare schaling toepassen: we gaan niet zoeken naar overeenkomsten en naar de grootste gemene deler, maar proberen alle mogelijke opleidingen ten opzichte van elkaar te schalen op een of meerdere meetlatten. De belangrijkste van die meetlatten is dat alle opleidingstitels naar niveau zullen worden ingeschaald, de tweede zal een aanduiding geven hoe lang het geduurd heeft om een bepaald diploma te halen.

HET VRIJHEIDSGRADENPROBLEEM

Het vrijheidsgradenprobleem is de tweede fundamentele moeilijkheid van vergelijkend onderzoek tussen samenlevingen. Omdat je maar zo weinig samenlevingen in deze wereld hebt, is het zeer lastig om uit hun vergelijking solide conclusie te trekken. In de wereld van het stratificatie-onderzoek ben je al een grote jongen als je gegevens uit meer dan twee landen bijeen weet te brengen en het is een zeldzaamheid wanneer je microgegevens uit tientallen landen in vergelijkend perspectief weet te brengen. Veruit het meeste onderzoek is gebaseerd op vergelijking van twee landen. Die vergelijking van twee landen worden vaak beargumenteerd vanuit het zogenaamde ‘most similar’ perspectief. Het argument krijgt dan de inhoud dat de betreffende twee landen in allerlei opzichten niet van elkaar verschillen, behalve in één cruciaal punt, waarvan we dus nu de uitwerking op stratificatiepatronen zullen zien. Zulke argumenten kun je in de literatuur vinden over Canada en de VS, over de VS en Engeland, over Engeland en Frankrijk, over Frankrijk en Duitsland, over West-Duitsland en Oost-Duitsland, over Oost-Duitsland en Hongarije, over Hongarije en Ierland, en tenslotte over Ierland en Engeland om de cirkel rond te maken. Telkens is het argument dat de twee landen in erg veel opzichten op elkaar lijken (zodat daar

de verschillen in stratificatiepatroon niet uit kunnen voortvloeien), behalve een ding – en daar zou het dan aan moeten liggen. Dat je via deze paarsgewijze vergelijkingen het cirkeltje rond kunt maken, bewijst het kul-karakter van het argument. Natuurlijk is het zo dat twee landen in meerdere opzichten van elkaar verschillen en dat je daarom uit hun vergelijking weinig kunt leren over de oorzaak van hun verschillen.

Hoeveel landen hebben we eigenlijk nodig om tot een zinvolle vergelijking te komen? Hoeveel tijdstippen moeten we vergelijken om te concluderen dat er sprake is van een trend?

Uit de eenvoudige vergelijking van twee landen of twee tijdstippen laat zich niets anders leren dan dat ze verschillen dan wel overeenkomen, niet waarom dat zo is. Als je mobiliteit in het Nederlandse onderwijs voor en na de mammoetwet bekijkt en je vind verschillen, kun je niet concluderen dat het door de wet gekomen is. Dat zou alleen maar kunnen als je een echt experiment had gehouden of om andere redenen kon volhouden dat alle andere mogelijke invloeden constant zijn. Om deze reden kun je trouwens ook niet concluderen dat de mammoetwet geen effect heeft gehad als je geen verandering in mobiliteit vindt. Misschien is die werking er wel, maar is ze teniet gedaan door andere factoren.

Vergelijken van twee datapunten is niet zinloos, maar ook niet erg informatief. Een eenvoudig stukje statistiek kan ons leren wanneer we voor het eerst kunnen proberen meer conclusies te trekken. Stel dat we eenvoudige hypothese proberen te toetsen, namelijk dat de ontwikkeling van mobiliteitspatronen lineair afhangt van het niveau van sociaal-economische ontwikkeling van een land, en dat geen andere daarmee geassocieerde kenmerken van invloed zijn. We denken met andere woorden dat de wereld voldoet aan een zeer eenvoudig lineair model. Dit

is onze te toetsen hypothese. We zetten deze tegenover een nulhypothese, die in dit geval kan luiden dat de variatie in sociale mobiliteit niet te maken heeft met sociaal-economische ontwikkeling. Als de nulhypothese waar is, is de kans dat een volgend datapunt aan de trend voldoet precies 0.5. De kans dat drie datapunten dan voldoen aan de lineaire trendhypothese is dan 0.25, en de kans dat vier data-punten eraan zullen voldoen is 0.125. Als de nulhypothese waar is, komt de kans om een monotone trend te vinden pas bij vijf datapunten (waartussen vier afstanden bestaan) in de buurt van conventionele niveaus van statistische significantie.

Bottomline: in de meest eenvoudige wereld heb je vijf datapunten nodig om uit vergelijking iets te leren. Goed onthouden: vijf datapunten, daaronder is het speculatie. Maar dat magisch getal van vijf is natuurlijk alleen maar geldig in een zeer eenvoudige wereld, waarin het te bestuderen verschijnsel door een enkele contextuele variatie wordt verklaard, en het geldt niet in het meer aannemelijke geval dat de wereld ingewikkelder in elkaar zit en meer dan een factor op macro-context verantwoordelijk is variaties in sociale mobiliteit. We hebben dan een veelvoud van eenheden nodig. Als we het programma serieus nemen dat we vergelijkbaarheid van metingen moeten verhogen door correctiefactoren in te bouwen, loopt het aantal te schatten parameters als snel op: zulke correctiefactoren moeten namelijk vaak uit de gegevens zelf berekend worden.

Intermezzo: statistiek bij weinig cases, kwalitatief onderzoek

Sommigen van U zullen zich afvragen: wat doet hij nu, die nieuwbakken hoogleraar methodologie? Rekent correlaties uit over 5 eenheden, daar zouden we bij onze studenten een dikke streep door zetten! Statistiek is toch iets voor als je veel eenheden hebt? Mijn reactie is: integendeel, statistiek heb je juist

nodig om je conclusies te trekken als je weinig eenheden hebt. Statistische significantie is juist helemaal niet zo interessant als je veel eenheden hebt, maar van wezenlijk belang voor argumentatieve hygiëne als je niet veel eenheden hebt.

Daarmee kom ik aan een gevoelig punt in de methodologie, in het bijzonder zoals die ook aan de VU en vogue schijnt te zijn. Bij velen lijkt de opvatting wortel te hebben geschoten dan je bij beperkte informatie niet kennis moet verwerven via meten, tellen en toetsen, maar dat zich dan werelden openen van geheel andere vormen van kennisverwerving, die onder het vaandel van *kwalitatieve analyse* schuil gaan. Dat vaandel herbergt vele zaken. De een spreekt van kwalitatieve analyse, wanneer talige uitingen worden bestudeerd, de ander als een analyse voornamelijk explorerend van aard is. Waar het me echter hier om gaat, is de overtuiging dat wanneer er maar weinig onderzoekseenheden zijn, je daarover toch generaliseerbare conclusies kunt trekken door alsmaar beter te kijken naar die datapunten. Dit is op zichzelf niet helemaal onzin: door beter te kijken naar datapunten, kunnen we namelijk de meetfout verkleinen en als het ware dichterbij de situatie komen dat we met eenvoudige hypothesen kunnen volstaan. Maar ja, dat is waar, wanneer we weinig eenheden hebben, maar ook als we er veel hebben. De waarheid ervan moet ons vooral niet afleiden van de regel dat je kwantiteit niet kunt compenseren door kwaliteit. Kwalitatief en kwantitatief, diepte en breedte, ze compenseren elkaar niet op geheimzinnige wijze. Om wetenschap te bedrijven moeten we zowel een scherpe als een ruime blik hebben. En een vergelijkende socioloog, kwalitatief of kwantitatief, moet dus minstens tot vijf kunnen tellen.

XT-designs

Wat kunnen we nu wel doen aan het vrijheidsgradenprobleem als je vasthoudt aan het idee dat de wereld die we bestuderen hoogstwaarschijnlijk complex van aard is, variaties erin vele mogelijke oorzaken hebben, de oorzaken met elkaar gecorreleerd zijn en er niet mee geëxperimenteerd kan worden?

De oplossing die we voor het vrijheidsgradenprobleem moeten kiezen zit in het combineren van historisch vergelijkend onderzoek en internationaal vergelijkend onderzoek. We weten dat in Nederland in 1968 een overgang van strenge selectie op 12 jarige leeftijd naar een meer algemeen type voortgezet onderwijs heeft plaatsgevonden. We weten ook dat Nederland in dit opzicht ten achter staat met meerdere Scandinavische landen, maar juist weer hoger scoort dan Duitsland. Historisch gezien hebben we één vergelijking binnen Nederland. Daarnaast hebben vergelijkingen tussen Nederland en Duitsland, en tussen Duitsland en Zweden. Het punt is nu dat we historisch gezien over een vergelijking leken te beschikken, en cross-nationaal over drie. Samen vier? Nee, samen kunnen we beschikken we over zes vrijheidsgraden, namelijk het product van het aantal historische en het aantal cross-sectionele vergelijkingen. Combinatie van deze vergelijkingen in één design, een zogenaamd XT-design, bied je meer mogelijkheden vergelijkingen te maken en van meer controlevariabelen de werking vast te stellen en uit te schakelen.

Het gebruik van XT-designs is een vorm van onderzoek die in andere settings meer is ingeburgerd dan in het internationaal vergelijkend onderzoek. Zo zijn panelmodellen voor individuele veranderingsprocessen weinig anders dan een XT-design: longitudinale ontwikkelingen gecombineerd met cross-sectionele verschillen. Uit die toepassingen weten we dat, ook al heb je op deze manier meer meetpunten ter beschikking, je die niet allemaal op een hoop kan gooien.

Als men in een land van onderwijsvorm A naar onderwijsvorm B overgaat, behoeft dat niet een even groot effect te hebben op sociale mobiliteitspatronen als wanneer je een land met onderwijsvorm A vergelijkt met een land met onderwijsvorm B. Hoeveel verschil dat maakt, hangt namelijk mede af van hoe de andere factoren die sociale mobiliteit beïnvloeden zich gedragen. Wanneer je in één land van A naar B gaat, zullen deze factoren de neiging hebben constant te blijven of in andere gevallen geleidelijke veranderingen vertonen. Als je van het ene naar het andere land gaat, blijven de andere factoren meestal niet hetzelfde. Zelfs als ze ongecorrleerd zijn met A en B, zullen ze nog een verschillende verklaringskracht hebben. XT-situaties vragen dus om modellen waarin de residuen in de analyse op verschillende manieren gemodelleerd worden, het zijn variantie-componenten modellen

Mijn agenda om het vrijheidsgradenprobleem te lijf te gaan, kan ik daarmee samenvatten in de volgende programmapunten:

- Probeer steeds het aantal vrijheidsgraden te vergroten door meer landen en meer tijdstippen in de vergelijking te betrekken.
- Combineer cross-sectie en historische vergelijkingen in een onderzoeksdesign, waar je middels XT of andere variantiecomponentenmodellen de vergelijkbaarheid in beide richtingen op een noemer brengt.

CODA

'Dames en heren, appels en peren' is een rijmpje waarmee kinderen een loze toespraak aanduiden, waaraan geen einde lijkt te komen. Naar ik hoop is de inhoud van deze toespraak geen loze geweest en heeft zowel de vakgenoten als de buitenstaanders onder U iets vruchtbaars geboden. Rest mij enige woorden te

wijden aan instanties en personen die ervoor verantwoordelijk zijn dat ik hier vandaag, negen jaar na mijn Utrechtse oratie, opnieuw voor U mag staan.

Allereerst de Vrije Universiteit. Het is decaan Bert Klandermans geweest die mijn komst naar de VU in gang heeft gezet, door me op een namiddag op te bellen en te vragen of ik misschien zin had in verhuizing. Dat leek me wel wat, zo bedacht ik al tijdens dit gesprek, en hoewel het proces van overgang lange tijd heeft genomen, was de beslissing vrijwel onmiddellijk genomen en duurde het alleen maar lang voordat ik de juiste rationalisaties had gevonden. Daar ben ik trouwens nog steeds mee bezig. Op dit punt kan ik zeggen dat de overgang naar de VU me de kansen biedt om zomaar een nieuwe wetenschappelijk omgeving te vinden, mijn eigen onderzoeksagenda uit te dunnen en zo in te richten waar dat wenselijk is. Bert, ik ben je erg dankbaar dat je me deze mogelijkheid geboden hebt.

Voor het vertrek uit Utrecht en de onderzoeksschool ICS heb ik tot op heden niet veel begrip gevonden. Waarom vertrokken uit een onderzoeksschool en een opleiding die steeds goed beoordeeld wordt en draait als een trein, en een tehuis gezocht in een universiteit die geen sociologie-opleiding kent en wel de ambitie heeft een vooraanstaande onderzoeksinstelling te worden, maar dat nog niet is? Zo werd het mij voorgehouden. Waren er persoonlijke moeilijkheden, ging er iets niet goed? Ik verzeker U dat de achtergrond van mijn vertrek hier niet in gezocht moet worden. Ik had in Utrecht en in het landelijke ICS prima collega's en een goede werksfeer. Wel -- zo heb ik ook in mijn afscheidstoespraak willen aangeven -- voelde ik steeds een onderscheid tussen de dominante ICS ideeën en mijn eigen onderzoeksagenda. Het ICS bood niettemin ruime mogelijkheden om deze agenda uit te voeren. Aan de VU verwacht ik slechts soortgelijke mogelijkheden te vinden. Het zal wel niet anders zijn dan dat er ook soortgelijke moeilijkheden optreden als elders. Een ding zal in ieder geval ook niet

veranderen: meent men in Utrecht en in het ICS dat men op de toppen van de wetenschappelijk Olympus verkeert, aan de VU is het al niet anders. Zoveel heb ik al geleerd van mijn verhuizing.

Gaandeweg de gesprekken met Bert Klandermans drong zich de mogelijkheid op om de nieuwe werkplek te plaatsen binnen de Afdeling Methoden & Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek. Dat leek en lijkt me een aantrekkelijke mogelijkheid. Ik ben van huis uit weliswaar geen methodoloog, maar heb wel een methodologische tic. Plaatsing in deze afdeling biedt me mogelijkheid om dicht bij onderzoekers-in-opleiding te zitten en ik verwacht er veel expertise te vinden die voor het beoefenen van grootschalig statistisch onderzoek noodzakelijk is. De afdeling is gespecialiseerd in methoden van dataverzameling en ook dat biedt onmiddellijk aanknopingspunten. Zoals in mijn eerdere loopbaan in Nijmegen en Utrecht wil ik proberen de secundaire analyse van bestaande gegevens, in internationaal en historisch vergelijkend perspectief, te combineren met primaire dataverzameling zelf. Wat dat betreft ben ik in het geheel niet van mijn eerdere ideeënwereld losgekomen: empirische wetenschap dient beoefend te worden rondom data, zoals ik in mij oratie negen jaar geleden neerlegde.

Mijn benoeming als hoofd van de Afdeling Methoden & Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek biedt de mogelijkheid het bestaande onderzoeksprogramma dat is geïnitieerd door Hans van der Zouwen en Wil Dijkstra, en waarin de kwaliteit van data op verschillende manieren onderzocht wordt, voort te zetten. Tegelijkertijd zie ik mogelijkheden om – met behoud van de thematiek – hieraan nieuwe onderwerpen, perspectieven en methoden toe te voegen. De methodologie zelf wil ik daarbij beoefenen als een hulpmiddel en als uitgewerkte voetnoot. Ik geloof niet dat sociaal-wetenschappelijke onderzoekers zitten te wachten op collega's die de methodologie als zelfstandige discipline

beoefenen. Die worden maar al te gemakkelijk ervaren als stuurliu aan de wal of hinderlijke bemoeiallen. In mijn eigen verleden heb ik zelf in het bijzonder een allergie ontwikkeld tegen methodologen, die met de beste bedoelingen methoden aanprezen of afkraakten, maar die het niet kon schelen wat de uiteindelijke uitkomst van onderzoek was. Methodologie moet dienstbaar zijn, en de inhoud niet behandelen als een willekeurig voorbeeld van een of andere fijnzinnige technische redenering. Ik wil haar beoefenen binnen de context van inhoudelijk onderzoek. Ik wil er dan ook naar streven de Afdeling te oriënteren op andere afdelingen van de VU, waar op basis van inhoudelijke competenties methodologen meedoen aan het onderzoek.

Het bestuur van de VU ben ik dankbaar mij benoemd te hebben als hoogleraar Sociologie en Methoden & Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek. Ik was er zelf op gesteld dat de naam ‘Sociologie’ in de leerstoelomschrijving zou worden opgenomen. De achtergrond daarvan is niet een plan de sociologie in deze universiteit als opleiding of afdeling te herstellen, maar drukt mijn blijvende betrokkenheid bij deze discipline uit. Ik blijf ook in mijn nieuwe functie de sociologie als discipline beoefenen, maar vertrouw er op dat dat voldoende methodologische voetnoten zal opleveren die voor de antropologie, bestuurskunde, communicatiewetenschappen en politicologie interessant zullen zijn.

Tenslotte wil ik allen onder U die hebben bijgedragen aan mijn intellectuele en persoonlijke vorming dank zeggen voor wat U – in de vorm van lessen, kritische reacties of milde tegenwerking – voor mij hebt gedaan. Ik wil eindigen door deze verhandeling over sociale mobiliteit en de betekenis van de familie-achtergrond voor levensloop en carrière op te dragen aan mijn reeds lang overleden vader, maar vooral aan mijn nog immer zeer levenskrachtige moeder, die hier als 89-jarige in ons midden mag zijn. Ik dank U allen zeer.